

Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç

Mehmet DEMİRCİ

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

I- Tefsir ve Usûl kavramları

A- Tefsir Kavramı

1- Lügatte Tefsir

Tefsir, Arapça'da beyan etmek; açıklamak anlamına gelen *الفسر* kökünden türeyen bir kelimedir.

الفسر : Mastar olarak, "Açıklamak; bir kitabı açıklamak" anlamındadır.¹

فسر- التفسیر : et-Tefsir, sülâsi'deki gibi bu bapta da aynı şekilde açıklamak anlamına gelir.²

الفسر: Beyan etmek; kapalı halde bırakılmış bir şeyi açmak. Bu mâna *كشف* *المغطى* veya *كشف ما غطى* şeklinde ifade edilmektedir.³

التفسیر : Doktorların hastalığa teşhis koymak için baktıkları ve tedavide delil olarak kullandıkları idrar numunesi.⁴ Kendisi vasıtasıyla bir açıklama ortaya konan şeyler ve durumlar için de *التفسیر* kelimesi kullanılır.⁵ Halil b. Ahmed'den

¹ Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut 1988, 2/62; Sahib, İsmail bin Abbad, *El-Muhit fi'l-Lüga*, Beyrut, 1994, 8/311.

² Halil bin Ahmed *Kitabu'l-Ayn*, 2/62; Sahib, İsmail bin Abbad, *El-Muhit fi'l-Lüga*, 8/311.

³ Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, 12/406; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1967, 5/55; Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, 1/3345.

⁴ Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/62; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 5/55; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, 1/3345.

⁵ Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, 2/62; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 5/55.

nakledildiğine göre, beyan etmek, açıklamak anlamı daha çok bu kök ile ilişkilidir ve bu kullanımdan türemiştir.⁶ Zerkeşî'ye göre de “tefsir” kelimesinin lügatteki kökü bu kelimedir.⁷

Tefsir kelimesinin lügatte ihtiva ettiği bu anlamlarda sözkonusu kavramın ıstılahi yönüne ışık tutan işaret bulunmaktadır. Şöyle ki:

İlk olarak, “Kapalı, örtülü halde bulunan: المغطى”, “kapatılmış, örtülmüş olan şey: ما غطى” ifadesinde geçen غطى kelimesin müteaddi yapıda olması tefsir işlemi/tefsir ilmi ile alakalı bir nükteyi ortaya koymaktadır. Buradaki “örtülmüş, kapatılmış” şeklindeki mechul yapı tefsir faaliyetinin, gelişigüzel bir biçimde “kapalı olarak kalmış”⁸ olan bir şeyi açmak, açıklamak şeklinde bir faaliyet olmadığını ortaya koymaktadır. Yani buradaki kapalılık حفى fiilinde olduğu gibi “kendiliğinden gizli kalmışlık” şeklinde bir kapalılık olmayıp belli şartlar dahilinde açılması/açıklanması beklenen türden bir kapalılık olabilir. Dolayısıyla hâlihazırda mevcut olan bu durumun (kapalılığın) tefsir edilmesi (açılması/açıklanması) gelişigüzel bir şekilde değil, usûlüne uygun bir faaliyet ile gerçekleşmiş olacaktır.

Zerkeşî tefsir faaliyetinin bu yönüne şöyle işaret etmektedir: Aslında eser yazan bir kimse bu eseri doğrudan; şerhe gerek kalmaksızın anlaşılın diye yazmış sayılır. Ancak buna rağmen yine de şu üç nedenden dolayı tefsirlere ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir. Birincisi, yazarın üstünlüğüdür. Yazar güçlü bilgi birikiminden dolayı derin mânaları özlü lafızlarla ifade etmiş olabilir. Böyle durumda yazarın maksadını anlamak güçleşebilir ve şerhe ihtiyaç duyulur. İkincisi, açık seçik olması ya da başka bir ilmin konusu olması dolayısıyla eserde bazı öncüller atlanmış olabilir. Üçüncüsü, mecaz, ortak anlam vb. lafızların birden fazla anlama müsait olmasıdır. Bu durumda açıklayıcı yazarın maksadını ve tercihini açıklamaya çalışır.⁹

Bu bakımdan daha sonraları Kur'anın açıklanması işleminde ıstılah olarak istihdam edilecek olan “Tefsir” kelimesinin فسر kökünden seçilmiş olması, tefsir ilminin özüne/mahiyetine yönelik önemli bir gerçeği dile getirmektedir.

İkinci olarak, “tefsir” kelimesinin lügatteki kökü kabul edilen¹⁰ التفسیر kelimesinin bünyesinde bu ilmin amacına yönelik bir takım işaretler bulunmaktadır. Şöyle

⁶ İbn Faris, *Es-Sahib fi Fıkhî'l-Lüga*, 1/48.

⁷ Bedreddin ez-Zerkeşî, *El-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Kahire 1984, 2/147.

⁸ Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *El-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 2004, 1/18; Zerkeşî, *El-Burhân*, 2/147.

⁹ Zerkeşî, *El-Burhân*, 2/147.

¹⁰ Duman, M. Zeki, *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, Kayseri 1992, s. 45.

ki: yukarıda da zikredildiği üzere bu kelime “doktorların hastalığın nedenini teşhis için bakıp tedavide delil olarak kullandıkları idrar numunesi” anlamında kullanılmaktaydı. Tefsir kelimesinin bu kök ile olan ilişkisini göz önünde bulundurursak kavramın lügat ile istılah anlamları arasında bir takım uyumluluklar olduğunu, hatta buradan tefsir ilminden beklenen faydaya yönelik bir takım açıklamalar elde edebileceğimizi söyleyebiliriz. Bunun için التفسیر kelimesinin anlamına göz atıp burada gerçekleşen açıklama sürecini yakından takip etmemiz gerekecektir. Hastalıkların teşhisinde ve tedavisine karar vermede birkaç unsur bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi, teşhiste delil/gösterge olarak kullanılan açıklama nesnesidir (obje) ki bu nesnenin (delilin), renk vs. durumlarının şu ya da bu şekilde oluşundan hareketle bir karar (hüküm) verilecektir.

İkincisi, delil(ler)den hareketle karar (hüküm) veren bir tabiptir (süje).

Üçüncü olarak da bu faaliyet sonucunda ortaya çıkan bir karar (hüküm) bulunmaktadır.

Burada tefsir faaliyeti, delilin durumuna bakarak bir şeyler hakkında karar verme sürecinin birinci aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşama delilin pek çok bakımdan enine boyuna incelendiği tahlil/analiz aşaması olup burada, delil üzerinde çok fazla bir tasarrufa gidilmeksizin delilin birkaç boyuttan resminin çizilip öncelikle onun ne olduğunun ortaya konulması esastır. Eldeki delil ne kadar çok incelenebilir ve ne kadar farklı boyutlardan resmedilebilirse bir sonraki aşamanın işi o derece kolaylaşmış olur.

Buradan tefsir denilen faaliyetinin, bünyesinde bulunan yorum faaliyeti de dahil olmak üzere, aslında bir analiz, bir keşf faaliyeti olduğunu anlamaktayız. Buna göre tefsir işlemindeki lafzi incelemeler ve maksada yönelik yorumlamalar netice elde edilecek fayda daha ileri düzeydeki bir faaliyete katkıda bulunmak olacaktır. Başka bir deyişle, fikhî kelimeler vb. şer'î ilimler hiyerarşisi içerisinde ahkam çıkarımı ile iştigal eden mercilerin çıkarımlar yapmasına imkan sağlamaktır. Taşköprülüzade tefsir ilminden hasıl olan bu faydayı şöyle dile getirmektedir: “bu ilmin faydası, şer'î hükümlerin doğru bir tarzda çıkarmaya güç yetirir hale gelmektir.”¹¹

Böyle bir faydaya yönelik olarak “müfessir, âyeti nazil olduğu arka planı ve mânaları bakımından açan, açıklığa kavuşturan kimse durumundadır.”¹²

¹¹ Taşköprülüzade, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saade ve Misbâhu's-Siyade fi Mevzuati'l-Ulûm*, Kahire 1968, 2/62

¹² Zerkeşî, *El-Burhân*, 2/147.; Sa'lebî, *El-Keşf ve'l-Beyân*, 1/17; İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1987, 1/6.

2- İstılahta Tefsir

Tefsirin ıstılah anlamı: Tefsir ilmine dair yapılan tanımların bazıları şöyledir:

“Tefsir, Kur’an lafızlarının telaffüz şeklini, delalet ettikleri anlamları, yalnız başına ve terkip halinde kullanıldıklarında kelimelerden çıkan hükümleri, terkip halinde kullanıldıklarında oluşan mânaları ve bunları tamamlayıcı nite-likte olan diğer hususları inceleyen ilimdir.”¹³

“Hz. Muhammed (Sav)’e indirilmiş olan kitabın anlaşılması, mânalarının açıklanması, hükümlerinin ve hikmetlerinin açığa çıkarılması kendisi vasıta-sıyla bilinen ilimdir.”¹⁴

“Kur’an olması itibariyle ve-bilerek ya da zan ile- muradullaha delaletleri bakımından insan gücü nispetince Kelamullahın hallerini bilmektir.”¹⁵

Tefsir Usûlü konusunda önemli bir yere sahip olan Kâfiyeci eserinde iki aşamalı bir tanım getirmiştir. İlk olarak tefsir faaliyetinin ulema örfünde ne anlama geldiğine şöyle işaret etmiştir. “Tefsir, Kur’an’ın mânalarını açmak, maksadını da beyan etmektir”. Kâfiyeci bu ifadelerle tefsir faaliyetinin tanımını yapmaktadır. Daha sonra burada geçen “manalar” kelimesini şöyle izah etmektedir. “Burada söz konusu olan mânalar umumi olup şer’î olsun vaz’î olsun, ya da kelamın siyâkı yardımıyla veya karinelerle anlaşılan türden olsun, fark etmez. Bütün bu mânaların keşfine tefsir denir.”¹⁶

Bu tanımda tefsir faaliyetine dair iki unsur dikkati çekmektedir. 1-manaların keşfi, 2- maksadın beyanı. Bununla müellif ilerde iki kısma ayıracağı tefsir ilminin her iki kısmına da işaret ediyor.

Kâfiyeci’nin ikinci aşamada yapmış olduğu tanım tefsir ilmine yönelik bir tanımdır. “Tefsir ilmi: Murada delalet etmesi bakımından Yüce Allah’ın kela-mındaki durumları, beşer gücü nispetince araştıran bir ilimdir.”¹⁷

Yakın dönemde yaşayan Zehebî ve Zerkanî gibilerin tanımlarına bakacak olursak bunların muhteva olarak daha önceki tanımlarla paralellik arz ettiği görülür. “Tefsir, beşer gücü nispetince Allanın muradından bahseden bir ilim-

¹³ Ebü Hayyan, *El-Bahru’l-Muhit*, Kahire 1983, 1/14

¹⁴ Zerkeşi, age., *El-Burhân*. 1/13.

¹⁵ Molla Fenâî, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Aynü’l-Âyân*, İstanbul 1325 h. s. 4.

¹⁶ Süleyman Abdulkavî et-Tüfî, *El-Iksir fî Kavâidi’t-Tefsir*, Tah, Abdulkadir Hüseyin, Kahire 1977, s. 124-125.

¹⁷ Süleyman Kâfiyeci, *Et-Teysir fî Kavâidi İlmi’t-tefsir*, Tah. Nasır b. Muhammed el-Matrudi, Dimeşk, 1990, s. 150-151.

dir ki bu ilim mânânın anlaşılması ve maksadın açıklanmasına yarayan her şeye şamildir.”¹⁸ Zerkani'nin tanımı da bu şekildedir.¹⁹

Bu aşamada tefsir tanımlarına dair önemli değerlendirmede bulunan Molla Fenârî'ye işaret etmekte yarar bulunmaktadır. Aynü'l-Ayan'ın müellifi Molla Fenârî söz konusu eserinin mukaddimesinde tefsir ilmi tanımlarına ilişkin analitik değerlendirmelere yer vermektedir. İsağoci'ye yazmış olduğu şerhten mantık ilmi ile iştigal ettiği bilinen²⁰ Molla Fenârî'nin tanımlar üzerindeki değerlendirmeleri özellikle bu bakımdan dikkat çekicidir.

Fenârî, ilk olarak Keşşaf şarihlerinden Kutbüddin Râzî'nin, “Kur'an-ı mecid'den Allahın muradının araştırıldığı ilimdir” şeklindeki tanımını ele alır. Buna göre, kıraat, nâsîh mensuh, esbabı nüzul, nüzül sırası, Mekkî Medenî vb. tarihi ve dille ilgili araştırmalar bu tanıma dahil olurken, kelim ve fıkıh gibi araştırmalar da dahil olmaktadır. Çünkü bu ilimler de Kitap ile sabit olup muradullahı Kur'an'dan araştırmaktadırlar. Bu yüzden sözkonusu tanımın *efradını cami ve ağyarını mani* bir tanım olamayacağını söyler.

Ona göre, bu hususu fark eden Taftazânî bu tanımdan vazgeçerek tefsir ilmini şöyle tanımlamıştır. “Murada delalet etmek bakımından kelimullahdaki lafızların hallerini araştıran ilimdir.” Taftazânî tanımına “lafızların halleri” ifadesini eklemekle kıraat, nesh, sebebi nüzul, Mekkî Medenî vs konuları tanıma dahil etmiş, “ murada delalet” haysiyetiyle de kelim, fıkıh ve edebi ilimleri tanım dışında bırakmıştır. Edebi ilimler de Kelamullahı araştırma konusu yapabilirler, ancak bunların amacı asıl maksat olan muradullahının araştırılması olmayıp mutlak olarak bir kelamın araştırma konusu edinilmesi gibidir.

Ancak Fenârî, Taftazânî'nin bu tanımına da birkaç bakımdan itiraz edilebileceğini belirtir:

Birincisi, lafzi araştırmalar her zaman kastedilen mânânın tayininde etkili değillerdir. Mesela kıraat ilmi tefsir ilminden bir cüz iken, imâle, medd, kasr, itâle gibi konular lafzi araştırma oldukları halde kastedilen mânânın keşfinde doğrudan etkili değillerdir.²¹

¹⁸ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Et-Tefsir ve'l-Müfessirin*, Kahire 1976, 1/15.

¹⁹ “Tefsir, beşer gücü nispetince Kur'an-ı Kerimde Allanın muradından bahseden bir ilimdir”, Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhîlu'l-İrfân*, Beyrut 1995, 2/6.

²⁰ Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara 1955, 1/414; Taşköprülüzade, *Mevzuatu'l-Ulum*, İstanbul, 1975, 1/411.

²¹ Molla Fenârî, *Aynü'l-Ayan*, s. 4.

İkincisi, tanımdaki “murad”dan kasıt mutlak olarak bir kelamın muradı ise bu durumda edebi ilimlerde tefsir ilminin tanımına girmektedir. Şayet Allahın bizzat gerçek muradının tayini söz konusu ise bu durumda tefsir araştırmasının bunu gerçekleştirmesi mümkün değildir. Çünkü tefsir ya ahad rivayetler yardımıyla, ya da Arapça dirayet yöntemiyle hareket etmektedir ki bunların her ikisi de zanni olup herkesin anlayış kapasitesine göre farklılık arz etmektedir.

Üçüncüsü, tanımdaki “araştıran ilim” ifadesi, bir takım usul ve kaideleri gündeme getirmektedir. Halbuki tefsir ilmi için, çok az yer müstesna, cüzilerin üzerine bina edileceği külli kaideler mevcut değildir. Tefsir bu birkaç yerin dışında başkalarından yardım/yararlanma yöntemiyle faaliyet gösteren bir ilimdir.²²

Tefsir ilmine dair ele almış olduğu tanımları bu şekilde değerlendiren Fenârî, bu endişeleri bertaraf etmeyi amaçlayan şöyle bir tanım getirmiştir.

“Okunuşları ve –bilerek ya da zan ile– muradullahı delaletleri bakımından insan gücü nispetince Kelamullahın hallerini bilmektir.”

Molla Fenârî ortaya koymuş olduğu bu tanım ile öncekilerde eksik bırakılan hususları tamamlamayı amaçlamıştır. Burada dikkat çeken yenilikleri şöyle izah edebiliriz.

Fenârî, kelimullahın okunuşu ile muradullahı delaletini birbirinden ayırmıştır. Böylece mâna ile alakalı olsun olmasın her türlü kıraat meselesi tefsir ilminin kapsamına girmiş olmaktadır. Halbuki Taftazani'nin tanımında kıraat konusu muradullah ile alakalı imiş hissi uyandırmaktadır. Molla Fenârî bu ikisini ayırmakla bu yanılığın bertaraf etmeye çalışıyor.

Tanımda dikkat çeken bir diğer husus da muradullahın “bilerek ya da zan” ile ibaresiyle kayıtlanması olmuştur.

Tanımdaki diğer bir yenilik de tefsir ilminin usûlüne/yöntemine yönelik olmuştur. Fenârî burada “araştıran ilim” ifadesinin yerine “bilmek, haberdar olmak” anlamına gelen marifet kelimesini kullanmıştır. Ona göre tefsir çoğu zaman, külli kaidelerden değil, vakiyadan hareket eden bir yöneme sahiptir. Bu yüzden tefsir ilmi hakkında (belli kural ve kriterlere göre) araştırmak kelimesini kullanmak yerine “bilmek, haberdar olmak” kelimesini tercih etmiştir.

Ele alınan bu tefsir tanımları içerisinde en dikkat çekici olanı Süleyman Kâfiyeci'nin yapmış olduğu tanımlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu tanım birinci aşamada tefsir faaliyetini, ikinci aşamada ise tefsir ilmini tanımlamaktadır. Kâfiyeci'nin bu tanımını üç bakımdan dikkate değer bulunmaktadır.

²² Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yân*, s. 5.

Birincisi, kuşatıcı bir tanım olarak kabul edilebilir. Lafızların açıklanmasından başlayarak yorumlanmasına kadar uzanan süreci kapsayan bir tanımdır. “Kelamullah’ın durumları” şeklindeki genel ifadesi lafızların pek çok açıdan incelenme konusu yapılacağına işaret ederken, “murada delalet etmesi bakımından” ifadesi de âyetlerden maksadın ne olduğunu kestirme çabası demek olan yorumlama faaliyetine işaret etmektedir. Kâfiyecî’nin tanımı bu uzun sürecin tamamını kapsayan bir özelliğe sahiptir.

İkincisi, tefsirde cari olan bir usûle işaret etmektedir. “Murada delalet etmesi bakımından” ifadesine göre, tefsir ilminde muradın beyan edilmesi de amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için, başka bir ifadeyle, lafızlardan maksadın ne olduğunu (beşer gücü oranında) ortaya koyabilmek için nakli ve akli bilgilerin tutarlı bir biçimde istihdam edilmesi gerekmektedir. İşbu tutarlılık zaruretinden dolayı takip edilen bir usûlün bulunması gerekmektedir. Kâfiyecî’nin yaptığı tanımdan böyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

B- Usûl Kavramı

1- Lügatte Usûl

Usul kelimesinin müfredi olan “asl” lügatte şu anlamlara gelmektedir.

“Nesnelerin en alt/dip kısmı”;²³ “Başkasına ihtiyacı bulunmayan, kendisine ihtiyaç duyulan şey” olarak tanımlanmıştır.²⁴

Bununla beraber kelimenin kökünde bulunan şu anlamlarına da dikkat çekilmiştir:

Bir şeyin varlığının dayandığı şey; bu durumda mesela çocuk için baba asl olmaktadır; Bir şeyin temeli ve kökü²⁵; üzerine başka şeylerin bina edildiği şey.²⁶

²³ Halil b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, 2/44; İbn Faris, Ebu’l-Hüseyn Ahmed, *Mücmelü’l-Lüga*, Beyrut 1986, 1/97; Mu’cemu Mekâyîsi’l-Lüga, 1/109, Kum t.y.; Cevheri, İsmail b. Hammad, *Tâcu’l-Lüga ve Sihahî’l-Arabiyye*, Mısır 1956, 4/1623; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab.*, 11/17; Firuzabâdi, Ebu’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *El-Kâmûsu’l-Muhit*, 3/50; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Beyrut 1996, 7/206.

²⁴ Cürçânî, Ebû’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Tarifât*, Beyrut 1985, s. 28; Tehânevî, Muhammed b. A’la b. Ali el-Faruki el-Hanefî, *Keşşâfu Istilâhâti’l-Fünun ve’l-Ulum*, Beyrut 1996, 1/213.

²⁵ “Sizin kıymetli hurmalardan kesip devirdikleriniz de kesmeyip kökleri üzerinde ayakta bıraktıklarınız da Allah’ın izniyleydi ve fasıqları rezil ü rüsvay etmesi içindi” (Haşr, 5) mealindeki âyette çoğul olarak kök anlamında kullanılmıştır.

²⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VII/206.

اصِل يَأْصِلُ اصِلا 4. bap: İçindeki çamurdan ötürü tadı ve kokusu değişen su için اصِل المَاء : ifadesi kullanılır.²⁷

أَصَالَةٌ أَصْلٌ يَأْصِلُ 5. bap: Bir şeyin köklü olması, bir kimsenin görüşlerinde bir dayanağının olması anlamı mevcuttur.²⁸

التَّأْصِلُ : Bir şeyin birleşerek kök salması.

الإِسْتِصَالُ : Bir şeyi kökünden yok etmek. استأصل الله بني فلان “Allah falanın kökünü kurutsun” deyiimi bu anlamdadır.²⁹

أَصِيلٌ Bir asla sahip bulunan; temeli olan şey demektir. Mesela رأى أصيل ifadesi, dayanağı olan, mantıklı görüşü belirtirken, رجل أصيل الرأي mantıklı, tutarlı, doğru düşünen; sağlam (temele dayalı) görüş sahibi bir kişiyi nitelemektedir.³⁰

Yukarıda zikredilen bu anlamlar içerisinde usûl konusuna ışık tutabilecek, belki de bu kullanımın temeli sayılabilecek, bir anlam ya da kullanım dikkatimizi çekmektedir. Bu anlam رأى أصيل ya da رأى أصيل şeklinde ifadesini bulan anlamdır. Sözkonusu kelime burada فاعيل sığısı ile kullanılmaktadır. Kelimenin bu şekilde kullanımına dikkat edilirse, burada diğer kullanımların aksine kelimedede somuttan soyuta doğru gelişen bir mâna yapısına sahip olduğu görülür. Diğer kullanımlarda “asl” kelimesi genellikle somut şeyleri tasvir için kullanılmaktayken burada bir zihni ve bir akıl yapısını ifade etmek üzere kullanılmaktadır ki “asl”ın çoğulu olan “usul” kelimesinin daha teknik bir anlam kazanacağı Usûl, Yöntem, Yol, Yordam, gibi anlamlarının ipuçlarının bu kullanımdan kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Sözkonusu kullanımın Arap şiirlerinde de çok yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok şair, övgü, mersiye vb. tür beyitinde tutarlı hareket eden, mantıklı düşünen, isabetli karar alan ve sağlam bir fikir yapısına sahip olan kişiyi anlatmak için رأى أصيل / أصيل الرأي ifadesini kullanmıştır.

2- İstılahta Usûl

Usul kelimesi istılahta çeşitli anlamlarda kullanılır. Söz gelimi fıkıh ilminde bu kelime şu anlamlarda kullanılır:

Delil; medlulun mukabili. Şer'i hükümlerin dayanak ve kaynağını teşkil eden kitap, sünnet, icma, kıyas ve diğer delilleri ifade etmek için kullanılır.³¹

²⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11/17; Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, 7/206.

²⁸ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305, 3/1151.

²⁹ Sahib b. Abbâd, Ebû'l-Kasım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekani, *El-Muhit fi'l-Lüğa*, Beyrut 1994, 2/233.

³⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11/16.

³¹ Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buharî, *Keşfü'l-Esrar ala Usûli'l-Pezdevî*, İstanbul 1307 h., 1/47-48

Küllî kaide: Fıkıhta küllî kaidelere asıl, onlara dayanan cüz'î meselelere de fer' denir.³²

Mustashab; Istushab: “Geçmişte sabit olan bir durumun, değıştiğine dair bir delil bulunmadıkça, halihazırda varlığını koruduğuna hükmetmek” olarak isimlendirilir. Mesela, “Eşyada asl olanın ibaha olması;³³ “Aleyhte bir delil bulunmadıkça berâeti asliyye”nin geçerli olması, ³⁴ bu kullanımın örnekleridir.

Vasfın mukabili olarak. Hanefilerde Butlan ve Fesat arasındaki ayırmda görülür. Butlana yol açan sebepler şeyin aslına, fesada yol açan sebepler de vafına taalluk eder.

“Fıkıh Usûlü” terkininin tanımı ise şöyle yapılmıştır: “Müctehidin şer'i ameli hükümleri tafsili delillerinden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütününe fıkıh usûlü denir.”³⁵

Hadis ilmindeki kullanımı:

Hocanın rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden kitaba veya hocanın kendi nüshasına Asl denir. Bunun gibi, hadis rivayet eden kimse (hoca, şeyh) talebesine nispetle Asl sayılır.

Tasavvufta usûlün kullanımı:

Sofiler tasavvufun temel esaslarına asıl, ikinci derecedeki esaslarına da fer' adını derler.

Serrâc'a göre, tevhit, marifet, iman, yakın, sıdk asıl, bunların temeli olan hidayet ise Aslu'l-Usuldür. Sehl et-Tusterî: Kur'ana sınıksı sarılmak, sünnete uymak, helal yemek, eziyet etmemek, gûnahtan sakınmak, tövbe etmek, hakları yerine getirmek tasavvufun esasıdır.

Tasavvufta asıllar umumiyetle on olarak tespit edilmiştir.

Herevî'nin Menazilu's-Sâirîn'de tespit ettiği on esas şunlardır:

Kast, azim, irade, edep, yakın, üns, zikir, fakr, gına, makamu'l-murad. Necmeddin-i Kübrâ'ya göre Usûlü aşere: Tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, Allah'a teveccüh, sabır murakabe, rıza. İlk zamanlarda asıl diye bahsedilen hususlar daha sonraları tasavvufî makamlar olarak görülmüştür.³⁶

³² Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünun*, 1/213.

³³ Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 1990, s. 188.

³⁴ Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, Mad. 8, İstanbul 1978, s. 19; Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Kelebek, *İslam Hukukunda İstushab Delili ve Uygulamadaki Yeri*, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1999, 3/1, s. 401.

³⁵ Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s.24.

³⁶ *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, 3/473-474.

Lügat ve istılah anlamlarının ardından usûl kelimesi ile ilgili olarak şunları kaydedebiliriz. Yukarıda da işaret edildiği gibi temel; kök gibi anlamlara gelen usûl (asl) kelimesinin yol; yöntem; düşünme yöntemi şeklindeki soyut anlamının temelleri de lügatte bulunmaktadır. Lügatte doğru düşünmeyi ve belli bir zihin yapısını ifade eden اصیل الرأي kökü kanaatimizce, istılahtaki yol, yöntem, anlamına gelen kullanımın temelini oluşturmaktadır. Bu kullanıma göre usûl ile mantık arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Lügatteki bu temele göre usûl, olaylara/bilgilere mantıklı; tutarlı yaklaşım tarzı demek olmaktadır.

Bu noktada mantık-usul ilişkisine kısaca göz atmakta yarar bulunmaktadır.

Mantık, Arapça kökenli bir kelime olup konuşma anlamına gelen “nutk”dan türemiştir. Farabi mantık kelimesini şöyle izah etmektedir: Bu kelime eskilere göre üç şeye delalet eder: 1- İnsanın makulleri idrak edebileceği kuvvete delalet eder. Bu kuvvetle ilim ve sanatlar elde edilir. 2- İnsanın nefsinde anlayış yolu ile hasıl olan makullerdir; bunlara içten konuşma (nutk-u batîni) denir. 3- İçerde bulunan şeyi dil ile söylemektir; ona da dıştan konuşma (nutk-u zâhirî) denir.

İslâm bilginlerinin mantık ilmini: “Bilinenden bilinmeyeninde elde edilmesine vasıta olan bilim”; “Kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan bir fen (bilim), bir sanat”; “Fikrin sahihini fasidinden ayırmaya insanı muktedir kılabacak kuralları sunan alet ilmi” olarak çeşitli şekillerde tanımlamışlardır.

Özetle mantık ilmi insanın mantıklı düşünmesine yardımcı olacak bir nitelik taşımaktadır. Peki mantıklı düşünme nedir? Diye sorulduğunda, buna doğru düşünme, tutarlı düşünmedir, şeklinde cevap verilir. Yani mantıklı düşünmede fikirlerden (kavramlardan) elde edilmiş olan hükümlerden (önermelerden) çıkarılan sonuçların tutarlı olması gerekir. Bu ise akıl yürütmenin akıl ilkeleri denen ilkelere uygun olması ile mümkündür.³⁷

Mantık eserlerinin içeriğine gelince, Aristo mantığından uyarlanan klasik mantık kitaplarımızın temelde üç bölümden müteşekkil olduğu görülür: 1- Kavramlar, 2- Önermeler, 3- Kıyas. Burada kavramlar (tasavvurat) ve önermeler (tasdikat) mantığının temel konularını ve bunların gayesi olan kıyası belirleyen bir terimdir. Şöyle ki kavramların aslı beş küllidir. (cins, nevi, fasıl, hassa ve araz). Kıyası meydana getiren asıl unsur ise önermelerdir (hükümler).

³⁷ Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1991, s.1-3.

Şu halde kavramlar yoksa önermeler de yoktur. Önermeler olmayınca da kıyastan sözedilemez. Çünkü aslın bulunmadığı yerde fer'in varlığını düşünmek mümkün değildir.

Mantık bilmenin ya da mantık ilminin genel olarak ilimler için özel olarak da dini ilimler için önemine gelince, tutarlı ve sistemli düşünme biçiminin vazgeçilmez bir esas olduğu ilimlerde mantığın yeri ve önemini inkar etmek mümkün değildir. “Bu nedenle mantık bilimlerin sınıflandırılmasında en başta yer almış, hatta “ilimlerin ilmi” olmuştur.”³⁸ Tıpkı bunun gibi, dini ilimlerin mantığı da kelimadan başladığı için, aynen mantuktaki külliler³⁹ gibi, kelimaya ilmine de külli bir karakter atfedilmiş ve bu sebepten ona Usûlüddin adı verilmiştir.

Gazâlî, *Miyaru'l-İlm* adlı eserinde mantığın önemine şöyle dikkat çeker:

“Şiire göre vezin, iraba göre nahiv ne ise, akli delillere göre mantık da odur. Zira ölçüsüz şiir vezinli şiirden ancak şiir ölçüsüyle, doğru irap da yanlışından ancak nahivle ayırt edilebildiği gibi, akli delillerin de sağlamı ile çürük olanı ancak bu kitap ile, yani *Mi'yâru'l-İlm fi Fenni'l-Mantık* kitabı ile, birbirinden ayrılır”⁴⁰ demiştir.

Gazâlî'ye göre mantık, bütün ilimlerin ölçüsüdür. Bu bakımdan mantık bilmeden ilimlerin özüne varmak mümkün değildir.⁴¹ Yine mantığın fıkıh usûlüne tatbik edildiği *El-Mustasfa* isimli eserinin mukaddimesinde “bu mukaddime bütün ilimlerin bir mukaddimesidir ve bu mukaddimeyi tam olarak kavramamış kimselerin ilmine kesinlikle güvenilmez” derken Usûl ilminin aslında mantık temeli üzerine dayandığını ifade etmektedir. Zaten mantığın konusuna göre yapılan tanımında⁴² zımnen usûl ilimlerine işaret edilmiş olmaktadır. *El-Mustasfa*'nın girişinde Gazâlî, “usulün tamamı dört aktab üzere deveran eder” demiş ve bu kutupları şöyle sıralamıştır:

Birinci kutup: Ahkam, İkinci kutup: Deliller (Kitap, Sünnet, İcma'), Üçüncü kutup: Çıkarım (İstismar) şekilleri, Dördüncü kutup: Çıkarımda bulunmanın (müctehid) nitelikleri.⁴³

³⁸ İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul 1999, s. 36.

³⁹ Beş temel külli: Bunlar asıllar olup, başka şeyler bunlar üzerine bina edilirler. Yani düşünce bunlarla başlar; düşüncenin aynası olan lafızların mantığı bunlarda kurulur demektir.

⁴⁰ Gazâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, Beyrut 1990, s. 26.

⁴¹ İbrahim Çapak, *Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005, s.14.

⁴² Mantık: “Bilinenden bilinmeyenin elde edilmesine vasıta olan bilimdir”.

⁴³ Gazâlî, *El-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, Beyrut ty. 1/ 8-9.

Bu sıralamada mantıksal bölünmenin esas alındığını görülmektedir.

Usul denilen şey, bir anlamda mantıksal temellendirme niteliğinde bir faaliyet olduğundan, tefsir usûlü konusunu incelerken tefsir ilmindeki mantığı ya da mantığın tefsirdeki uygulamasını araştıracağız demektir.

Tefsir usûlünün bu yönüne Ebu Hayyan da dikkat çekmiştir: Ebu Hayyan tefsir araştırmalarında yararlanılacak ilimler arasında fıkıh usûlü ilmini sayarken, Kur'an'daki delalet bahislerinin aslında lügat ve dilbilim konuları arasında bulunduğunu, ancak lügatçiler ve nahivciler dışındakilerin bu konuları akli delillerle (mantık ile) birleştirerek buradan usûl ilmini ortaya koyduklarını belirtir.⁴⁴

Ebu Hayyan bu ifadelerle aslında fıkıh usûlün uzmanlık alanı gibi görünen delalet bahislerinin, tefsir ilminde pek ala kullanılabileceğini/kullanılması gerektiğini belirtmiş, hatta bu kullanımlardan müstakil bir tefsir usûlü doğabileceğine işaret etmiştir.

II- Tefsir Usûlü: Kur'anı Açıklama ve Yorumlama Yöntemi

Tefsir usûlü kavramı klasik tefsirlerde ve ulûmu'l-Kur'an eserlerinde aynı ifade ile geçmiş olmasa da mefhum olarak böyle bir vakıanın eserlerde yer aldığı göz ardı edilemez. Bazı çevreler bu kavramın erken dönemde kullanılmadığını, dolayısıyla tefsir usûlü terkinin herhangi bir gerçekliğe tekabül etmediğini savunmaktadırlar. Bize göre bu yersiz bir düşüncedir. Zira Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinden Zerkeşi ve Süyûtî gibiler, Tûfî ve Kâfiyeci gibi tefsir kaidelerini ön plana çıkararak tefsir usûlcüleri eserlerinde tefsir usûlünün belirginleştirilmesine yönelik ciddi bir ihtiyacın bulunduğunu açık bir şekilde dile getirmişlerdir.

Zerkeşi, "ulema nasıl hadis ilmi için "ulumu'l-hadis" yazmışlarsa biz de Kur'an konularını ihtiva eden bir kitap yazmayı gerekli gördük" ifadesini kullanmıştır.

Süyûtî de talebelik yıllarında iken, ulemanın hadis ilminin konularını ele alan eserler yazmış olmalarına rağmen, Kur'an ilimlerini konu alan bir eser yazmadıklarına taaccüp etmiş ve bu durumu hocası Süleyman Kâfiyeci'ye sormuştur. Hocası Süyûtî'ye kendisinin bu konuda bir eser yazdığını söyleyerek *Et-Teysir fi Kavaidi İlmi't-Tefsir* isimli kitabına atıfta bulunmuştur.

Süyûtî öncelikle hocasının küçük hacimli bu kitabını görmüş, ancak bundan tam olarak tatmin olmamıştır. Sonra Celaleddin el-Bulkinî'nin eserini gö-

⁴⁴ Ebu Hayyân, *El-Bahru'l-Muhît*, Kahire 1983, 1/6.

rüp incelemiş ve bu eser üzerine bazı konular ilave etmek suretiyle 872 yılında *Et-Tahbîr fî Ulûmi't-Tefsîr* isimli bir kitap yazmıştır.

Daha sonra bu konuda derli toplu bir kitap yazmayı düşünürken Zerkeşî'nin *El-Burhan* isimli eserinden haberdar olur. Bu kitabı araştırıp elde eder ve burada Zerkeşî'nin de, aynen kendisi gibi, ulumu'l-Kur'an konusunda var olan bir boşluğa işaret ettiğini görür. Bunun üzerine Süyûtî bu kitabı elde ettiğine çok sevindiğini ve Allaha şükrettiğini ifade eder. Bu kitabın konularını incelendikten sonra bunları daha derli toplu bir halde yeniden tasnif edip bu konulara bir takım ilaveler yapmak suretiyle *El-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an* adlı kitabını yazdığını belirterek⁴⁵ tefsir ilmine kurallar ve kaideler açısından yaklaşan bir eserin bulunması gerektiğini ifade eder.

İtkanın başka bir yerinde "Kur'an'da vaki olan edatların mânalarını kısa, öz ve faydalı olarak açıklamaya çalıştım, fazla ayrıntıya yer vermedim. Çünkü bu konunun ayrıntıları Arapça ve nahiv kitaplarında işlenmiştir.

Bizim bu kitabımızda bütün konuları işlerken gözetmiş olduğumuz temel amaç kaide ve usulü ortaya koymaktır. Bu nedenle ferî meselelere yer vermiyoruz"⁴⁶ diyerek eserini usule hizmet amacıyla kaleme aldığını açıkça ortaya koyar:

Tefsir ilmini kaideleri açısından ele alan Kâfiyeci şunları kaydeder: "Kur'anın mânalarına gerektiği şekilde vakıf olmanın bu yüce ilim sayesinde mümkündür, mânalar da ancak kaideler yoluyla disipline edilebilir. İşte tefsir bu disiplinin adıdır."⁴⁷ Kâfiyeci burada tefsir kavramını daha önce bahsetmiş olduğu tefsir kullanımlarında işaret ettiği üzere kaideler anlamında, yani "Tefsir Usûlü" anlamında, kullanmıştır.

El-İksîr fî Kavaidi't-Tefsîr isimli eserin yazarı Abdulkavi et-Tûfî tefsir ilminin temel prensipleri üzerinde düşünen, bunlara bir açıklama getirmeye çalışan kişilerdendir. Onun şu ifadeleri bunu göstermektedir.

"Tefsir ilmi problematiği, (başka bir ifadeyle) tefsircilerin üzerinde mutabık kaldıkları şeyin ne olduğu meselesi uzun zamandır beni düşündürmekteydi. Şimdiye kadar yazılmış olan eserler arasında da bu konuya doğrudan temas eden herhangi bir müellife rastlamadım. İçimdeki araştırma tutkusu beni bırakmadı da bunun üzerine bu fende cari olan kanunun ne olduğunu

⁴⁵ Celaleddin es-Süyûtî, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire ty., 1/3.

⁴⁶ Süyûtî, *El-İtkân*, 1/180.

⁴⁷ Kâfiyeci, *Et-Teysîr*, s. 152.

araştırmaya koyuldum. Bu kitabımın hemen başında bu konuya yer ayırdım, daha sonra da gerekli olan bazı kaidelere yer verdim. Binaenaleyh bu esere “El-İksir fi Kavâidi't-Tefsir” ismini verdim.”

“İmdi, bu konu (problematik) hakkında her kim, ne zaman bir eser ortaya koyacak olursa aslında bu kişi bu ilimde bir öncü sayılacaktır.”⁴⁸

Bu ifadelerle Tufi tefsir ilminin problematik bir yönü bulunduğuna dikkat çekiyor. Bu konuda her kim doyurucu bir açıklama sunar ise bu kişinin tefsir ilmine çok önemli bir katkı sağlayacağını altını çiziyor.

Yukarıda zikredilen bu ifadelerden, tefsir ilmine kaideler açısından yaklaşan ya da onu kaideleştirmeye çalışan bu müelliflerin zihninde böyle bir yapının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çağdaş dönemde konuyu ele alanlardan Muhammed Lütfi es-Sabbağ tefsir usûlünün önemine şöyle değinmiştir:

Nasıl usûl-ü fıkıh fıkıh , hadis usûlü hadis ilmine, nahiv usûlü de nahve hizmet etmekte ise ve bunlar bu ilimlerle kaim iseler, aynı şekilde tefsir usûlü ilmi de tefsir ilmine hizmet etmektedir. Tefsir usûlü ilminin benzer diğer ilimlerle, özellikle de usûl-ü fıkıh ilmiyle çok yakın bir ilişkisi vardır. Ancak usûl-ü fıkıh ilmi ortaya çıkışı itibariyle tefsir usûlü ilminden daha öncedir.

Bu ilim tefsiri bir disiplin olarak ele alır. Tefsir ilminde sağlıklı bir şekilde yol alabilmek için zorunlu ve önemli olan kuralları tespit eder. Böylece müfessirin tefsire başlamadan önce gerçekleştirilmesi gereken şartları ortaya koyar.

Bu ilmin konuları fıkıh usûlü, tefsir ve belagat eserlerinde serpiştirilmiş vaziyettedir. Bu konuların ayrıca özel olarak Kur'an ile ilgili bir başlık altında bir araya getirilmesinde yarar vardır. Bu tasnif hem Allah'ın kitabına yapışmış bir hizmet, hem de tefsir ve tevillerdeki muhtemel hataların önüne geçilmesi için gerekli bir görevdir. Tefsir usûlünü müstakil olarak ele almanın yararlarını şöyle özetlemek mümkündür:

Belli bir derinliğe sahip olan tefsir usûlü konularının fıkıh usûlü içinde bırakılması bunlardan gereken istifadenin gerçekleşmemesine neden olacaktır.

Tefsir usûlü konularının müstakil olarak ele alınması, ilerde daha da geliştirilecek olan çalışmaların ilk adımı sayılacaktır.

Tefsir usûlü konuları fıkıh usûlü içerisinde bırakılıp bir araya getirilmediği takdirde tafsili ahkama ve fûru meselelerine hizmet edecektir. Halbuki

⁴⁸ Süleyman Abdulkavî et-Tûfî, *El-İksir fi Kavâidi't-Tefsir*, s. 1.

Allah'ın kelimasında ahkam yanında akaid, ahlak ve kıssalar gibi konular da bulunmakta ve bunlar Kur'anın çoğunluğunu oluşturmaktadır.⁴⁹

Tefsir usûlünün bu yönüne Ebu Hayyan'ın dikkat çektiğine değinilmişti. Tekrar edecek olarsak, Ebu Hayyan tefsir araştırmalarında yararlanılacak ilimler arasında fıkıh usûlü ilmini sayarken Kur'andaki delalet bahislerinin aslında lügat ve dilbilim konuları arasında bulunduğunu, ancak lügatçiler ve nahivciler dışındakilerin bu konuları akli delillerle birleştirerek buradan usûl ilmini ortaya koyduklarını belirtir.

Ebu Hayyan bu ifadelerle aslında fıkıh usûlün uzmanlık alanı gibi görünen delalet bahislerinin, tefsir ilminde pek ala kullanılabileceğini/kullanılması gerektiğini belirtmiş, hatta bu kullanımlardan müstakil bir tefsir usûlü doğabileceğine işaret etmiştir.

Daha sonra gelen Kâfiyeci gibi müelliflerin konuyu, Ebu Hayyan'ın işaret ettiği gibi, delalet çerçevesinde ele aldıklarına şahit olmaktadır.

Tefsir ve usûl kelimelerinden oluşan bu terkinin ağırlık yönünü tefsir kelimesi oluşturmaktadır. Terkibi Arapça karşılığı olan "usûl't-tefsir" şeklinde izafet yönüyle düşündüğümüzde burada aslolanın tefsir kelimesi olduğu, usûl kelimesinin ise aslında nekre olup izafet terkininden dolayı bir marifelik (belirginlik) kazanmış olmaktadır. Demek ki burada öncelikli olanın tefsir kelimesi olduğu, usûl kelimesinin de tali konumda olduğu anlaşılır. Buna göre önemli olanın tefsir usûlü terkininden ziyade tefsir kelimesinin kullanılıp kullanılmadığıdır.

Tefsir, en genel ifadesiyle, "Kur'anın mânalarının keşfi ve ondaki maksadın beyanı" ⁵⁰ olduğuna göre *Tefsir Usûlü* de, Kur'an'ın mânalarının açıklanmasının ve yorumlanmasının temellerini gösteren ilim olacaktır. Başka bir ifadeyle, Kelamullahın mânalarının açıklanmasında hiçbir müfessirin kendisini müstağni göremeyeceği temel esaslardır. Bu bağlamda en genel çerçevede düşündüğümüzde Kur'an'ın mânalarının keşfine yardımcı olacak nitelikte olan, ister mânaya yönelik olsun isterse tarihsel olsun her türlü bilgi temel tefsir usûlü bilgileri olarak kabul edilir. Mesela yedi harf vs. bilgileri müfessir mânanın keşfi için istihdam ediyorsa, bunlar usûl bilgileri olarak alınır.

Ancak bu bilgilerin kendi içinde sistematik bir tasnife tabi tutulması tefsir usûlünü daha belirgin hale getirecektir. Ulumu'l-Kur'an, tefsir usûlü ve tefsir

⁴⁹ Muhammed Lütfi es-Sabbağ, *Buhus fi Usûli't-Tefsir*, Beyrut 1988, s. 16.

⁵⁰ Kâfiyeci, *Et-Teysir*, s. 124-125.

mukaddimelerinde verilen bilgiler, her müellifin kendi çapında yapmış olduğu bir sistematiği yansıtmaktadır. Bu eselerin bir bütün halinde gözden geçirilerek muhtevalarının incelenmesi, ortak olarak dikkat çektikleri hususların neler olduğunun araştırılması ortak bir tefsir usûlü anlayışının ortaya konulmasına yardımcı olacaktır. Başka bir ifadeyle tefsir usûlü konusunda müşterek bir anlayışa varabilmek için böyle bir yöntemin izlenmesi gerektiği kanaatini taşımaktayız. Yani “tefsir usûlünde en temel problemlerin başında içeriğinin netleştirilerek belirlenmesi ve dolayısıyla sınırlandırılmasıdır”⁵¹

Genel bir kaide olarak usûlü belirleyen şey bir ölçüde amacın kendisidir. Tefsirde en önemli (büyük) amaç “Kur’an nazımının mânaların keşfi”⁵² olduğuna göre bu amaca ulaşabilmek temelde iki noktanın aydınlatılması ve bunların yorumlanması ile mümkün olacaktır.

- 1- Tarihsel veriler,
- 2- Dilsel veriler.

“Burada müfessir, âyeti 1- nazil olduğu arka planı, 2- mânaları bakımından açan, açıklığa kavuşturan ve (bunları yorumlayan) kimse durumundadır.”⁵³ Onun temel görevi bu iki konuda alan araştırması yapmaktır. Tefsir usûlü konuları da bu iki alan üzerine yoğunlaşacaktır. Ulumu’l-Kur’an olarak zikredilen bilgiler içerisinde tarihsel nitelikli pek çok verinin tefsir usûlü ile doğrudan alakası yokmuş gibi görünse, de bunlar âyetlerin nazil olduğu ortamın resmini sunmaya çalışan verilerdir ki tefsir faaliyetinde üzerine dayanılacak birinci temel bu verilerdir.⁵⁴

Kelamullahın muradının asgari seviyede anlaşılabilmesi bu temellere dayanmasına bağlıdır. Söz konusu iki temel (yön) aslında tefsir ilminde baştan beri geçerli olan tefsir-tevil ayrımının bir yansımasıdır da denilebilir. Tefsir ve tevil ayrımı, aralarındaki farkın ne olduğu tartışmaları, tefsir usûlünde böyle büyük iki alanın varlığının bir kanıtıdır.

⁵¹ Görener, İbrahim, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Kayseri 2004, s. 86.

⁵² Taşköprülüzade, *Miftahu’s-Saade ve Misbahu’s-Siyade fi Mevzuatü’l-Ulum*, Kahire 1968, 2/62.

⁵³ Zerkeşi, *El-Burhan*, 2/147; Sa’lebî, *El-Keşf ve’l-Beyan*, 1/17.

⁵⁴ Maturidi’nin, “Tefsir, şahit tutmaktır” olarak formüle ettiği şey aslında dil ve tarih bilgilerinin kullanılmasından ibarettir. Şahit tutmak ifadesinden bunu anlamaktayız. Yani âyetin mânasını ve nüzul ortamını o derece belirgin hale getirmektir ki, nüzul ortamı göz önünde durmaktadır ve tefsir eden de bunu bir şahit olarak seyretmektedir. (Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud el-Maturidi, *Te’vilatü Ehli’s-Sünne*, Tah. Fatıma Yusuf el-Heymi, Beyrut 2004, 1/1.)

Tefsir literatürü her ne kadar iki temel alana riayet etmeye çalışsalar da genellikle müfessirlerin bu iki yönden birisine biraz daha fazla meylettikleri görülmektedir. Hatta bazı müfessirler mukaddimelerinde bu alanlardan birisine yönelik bilgileri gereğinden fazla uzatmayacaklarını belirtmişlerdir. Mesela Kurtubî gibi. Söz konusu müfessir mukaddimesinde, tefsirlerde anlatılan pek çok kıssayı ve tarihçilerin bahsettikleri bir kısım haberleri zikretmeyeceğini, bunun yerine ahkama ait meselelere ağırlık vereceğini haber vermiştir.⁵⁵ Buna mukabil bir kısım müfessirler de kıssa ve rivayetlere gereğinden fazla yer verdikleri ve sahih olup olmadığına riayet etmedikleri için tenkit edilmişlerdir. Sa'lebi, Vahidi, Begavi, Hazin gibi müfessirler tefsirin bu ikinci yönüne ağırlık verenlerdendir. Şah Veliyyullah Dehlevî, tefsirlerde kıssalara gereğinden fazla yer verilmesinin sakıncasını şöyle izah ediyor: Halk son derece nadir olan kıssaları işittiğinde ya da ayrıntıya dair pek çok bilgi önlerine konulduğunda kıssaların kendisine meylederler, böylece bu kıssalardaki asli hedef olan hatırlatma, öğüt alma maksadı kendilerinden uzaklaşmış olur. Bunun için ariflerden bazısı “müfessirler tefsirde uzak vecihleri sevkettikleri zaman tefsir ilmi sanki yok derecesinde nadir bir şey olur” demişlerdir.⁵⁶

Her iki usûlün de gerektiğinden fazla kullanılması tefsirlerde bir takım aşırı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Bu yüzden başarılı ve ideal bir tefsir bu iki temelin gerektiği kadar kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır.⁵⁷

Birinci tarihsel yöntemin (nüzul ortamının resmimin ortaya konma yönteminin) aşırıya kaçmasının örneği tefsirlerde israiliyatın kullanılmasıdır. Müfessirlerin bir kısmı âyetlerin işaret etmiş olduğu kıssalara o kadar önem atfetmişlerdir ki eski ümmetlere ait olan haberlerde ayrıntıları anlatılmayıp mücmel olarak geçilen resim karelerini İsraili kaynaklardan yararlanarak tamamlamaya çalışmışlardır. Bu rivayet tarihinin en aşırı noktasını oluşturmaktadır.

Diğer yandan dil ve yorum yönüne gereğinden fazla yer vermenin aynı şekilde bir takım aşırılıklara neden olduğu söylenmiştir. Mesela Süyûtî Kurtubî'yi bu açıdan eleştirmiştir. Aynı şekilde Fahrettin Râzî'nin tefsiri için de içerisinde tefsirle doğrudan alakası bulunmayan pek çok bilgiyi barındırdığı için “onda her şey vardır, tefsir hariç” darbı meseli söylenegelmiştir.

⁵⁵ Müfessirlerin metotlarına (teknikleri) bu iyi bir örnek olabilir. Yani tefsir usulünün iki alanından birisine diğerinden daha fazla yoğunlaşmak o müfessirin kendisine has bir metodudur.

⁵⁶ Şah Veliyyullah Dehlevî, *El-Fevzû'l-Kebir fî Usûli't-Tefsir*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul, 1980, s. 26.

⁵⁷ Sa'lebi kendisine kadar yazılan tefsirleri tanıtırken tefsirde bulunması gereken dengeye dikkat çekmiş ve yazılmış olan tefsirlerde zaman zaman bu dengenin gözetilmediğini ve aşırıya kaçmalar ortaya çıktığını belirtmiştir.

Manaların keşfi sürecinde belirgin olarak görünen bu iki temel alan, aslında tefsir usûlü sürecinin lafzın nazil olduğu ortamdan başlayarak, muradullahın keşfine kadar uzanan bir sürecin bölümleridir.

Birbirini tamamlar nitelikteki bu sürecin birinci aşaması lafzın hitap edildiği ortamdaki resmini sunmaya çalışır. Bunun ardından lafzın ve kelamın mânasını tayin edebilecek nitelikte olan tarihi bilgiler yer alır. Bu aşamada lafza zaman ve mekan gibi çevresel faktörler açısından yaklaşılır.

Çevresel faktörlerin aydınlatılması çabasıdan sonra lafzın kendisi mercek altına alınarak onun üzerinde çalışma yapılır ki dil ve nazm türü çalışmalar bu aşamada gerçekleşir. Bu aşama da kendi içerisinde kelam ve nazm olmak üzere iki kısımdır.

Usuldeki son aşama ise muradın keşfine dair olan sonuç aşamasıdır ki burada önceki çalışmalar gözden geçirilerek kelamın muradı hakkında beşer gücü nispetinde son sözün söylendiği bir aşamadır. Bu kısım tefsir usûlünde delaletin en yoğun olarak kullanıldığı kısımdır. Burada tevil yoğunluklu bir faaliyet söz konusudur.

Sonuç

Tefsir usûlüne duyulan ihtiyacı ortaya koymayı amaçlayan bu kısa çalışma neticesinde tefsir ilminde dair bir takım külli kanunların, başka bir ifadeyle genel geçer anlamda bir tefsir usûlünün bulunduğu anlaşılmıştır.

Bu kanaate varırken birisi içerden, yani tefsir kavramının kendisinden; diğeri dışardan, yani tefsir usûlü konusunda çaba harcayan müelliflerin değerlendirmelerinden olmak üzere iki noktadan hareket edilmiştir. Birincisinde, tefsir kavramın lügat ve ıstılah anlamlarının tahlili yapılarak, oradan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. İkinci hareket noktası ise tefsir ilminin mahiyetine yönelik araştırmalar yaparak bu konuda bize bilgiler sunan, Tufi, Ebu Hayyan, Kâfiyeci, Süyûtî gibi müelliflerin değerlendirmeleridir. Çalışmada tefsir usûlünün ana unsurlarına kısaca değinilmiş, ancak bunların ayrıntıları bu konuda yapılacak olan başka çalışmalara havale edilmiştir.

Kaynakça

Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul 1978.

Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305, h.

Celaleddin es-Süyûtî, *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire ty.

Cürcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Tarîfât*, Beyrut 1985.

- Duman, M. Zeki, *Tefsir Usûlü ve Tefsir Tarihi*, Kayseri 1992.
- Ebu Hayyan, *El-Bahru'l-Muhit*, Kahire 1983.
- Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *El-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 2004.
- Gazâlî, *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut ty.
- Gazâlî, *Mi'yarü'l-İlm fi'l-Mantık*, Beyrut 1990.
- Görener, İbrahim, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Kayseri 2004.
- Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Zaduü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1987.
- İbrahim Çapak, *Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005.
- İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul 1999.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud el-Maturidî, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, Tah. Fatıma Yusuf el-Heymi, Beyrut 2004.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Aynü'l-A'yan*, İstanbul 1325 h.
- Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1991.
- Ömer Nasühî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara 1955.
- Sahib b. Abbâd, Ebü'l-Kasım İsmail b. Abbad b. Abbas Talekani, *El-Muhit fi'l-Lüga*, Beyrut 1994.
- Süleyman Abdulkavî et-Tûfî, *El-İksir fi Kavaidi't-Tefsir*, Tah, Abdulkadir Hüseyin, Kahire 1977.
- Süleyman Kâfiyeci, *Et-Teysir fi kavaidi ilmi't-tefsir*, Tah. Nasır b. Muhammed el-Matrudi, Dimeşk, 1990.
- Şah Veliyyullah Dehlevî, *El-Fevzü'l-Kebir fi Usûli't-Tefsir*, Terc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1980.
- Taşköprülüzade, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzuati'l-Ulûm*, Kahire 1968.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Beyrut 1996.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *Et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Kahire 1976.
- Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 1990.
- Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan*, Beyrut 1995.
- Zerkeşi, *El-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1984.